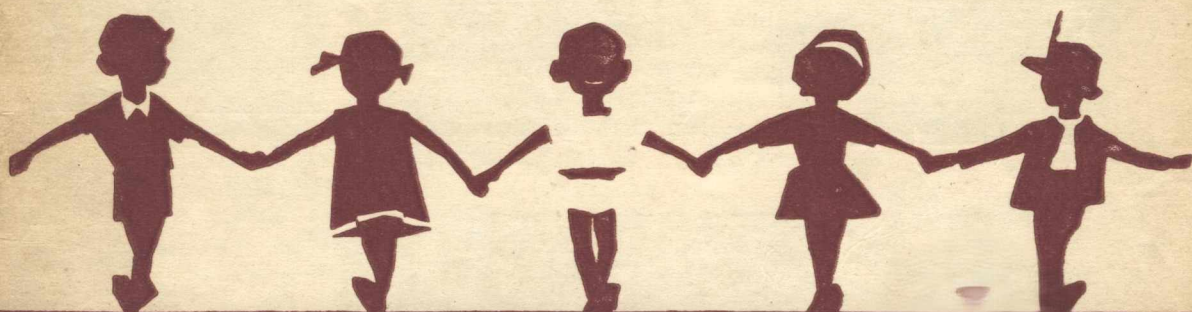

2
ЛЮТИЙ
1968

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

К. Д. Ушинський про початкове викладання рідної мови

К. Д. Ушинський, педагог-демократ і палкий патріот, весь свій величезний талант і все життя присвятив справі служіння народу і посів одне з перших місць серед видатних російських вчених.

У розробці педагогічної системи він сполучав глибокі теоретичні дослідження з живою шкільною практикою. Його капітальна праця «Людина як предмет виховання» є найвидатнішим психолого-педагогічним дослідженням, неперевершеним досягненням домарксової педагогічної думки. Великі заслуги К. Д. Ушинського і як «батька російської народної школи» та автора чудових підручників «Рідна мова» й «Дитячий світ». За ними вчилася й виховувалося в минулому багато поколінь, а деякі основоположні принципи цих підручників та методичні вказівки до них і нині зберігають своє значення як для школи, так і для дошкільного виховання й навчання.

В педагогічній системі Ушинського чільне місце посідає вчення про мету, принципи та сутність виховання. Він розглядає виховання як цілеспрямований процес формування людини. Головне ж її призначення — бути справжньою людиною, громадянином своєї вітчизни. Тому першим і головним завданням виховання дітей Ушинський вважає підготовку їх до праці в житті, бо тільки праця робить людину людиною.

Для підготовки дітей до праці треба, щоб вони були розумово розвинені, морально виховані й фізично здорові. Всі ці якості можна успішно виховати, спираючись на принципи народності. Цей принцип є керівною ідеєю всієї педагогічної системи К. Д. Ушинського. Він означає перш за все виховання дітей у дусі інтересів свого народу, прищеплення любові до нього й вітчизни, виховання високої людської мора-

лі, працьовитості, чесності й гуманності. У своїй статті «Про народність у суспільному вихованні» видатний педагог пише, що почуття любові до батьківщини є найголовнішою рисою в людині, яка визначає її особистість: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до вітчизни».

Щоб зробити виховання воістину народним, треба передати його до рук народу і здійснювати на рідному, народному матеріалі. Звідси великої ваги у вихованні й навчанні дітей Ушинський надає таким засобам, як рідна мова, рідна природа, географія, історія.

Його стаття «Рідне слово» — захоплений гімн рідній мові. В ній Ушинський підкреслює, що в народній мові дістають своє натхнення і поет, і художник, і музикант, філософ і філософ, бо саме тут вони віднаходять «багато філософського розуму, справді поетичного почуття, тонкого, надивовижу правильного смаку, сліди праці міцно зосередженої думки, безодню незвичайної чуйності до найтонших переливів у явищах природи, багато високих духовних поривань і зачатки ідей, до яких нелегко дістаються потім великий поет і глибокодумний філософ». «Мова народу, — пише Ушинський, — найвеличніший народний наставник, який навчав народ тоді, коли не було ще ні книг, ні шкіл, і продовжує навчати його до кінця народної історії».

Тому тільки з допомогою рідної мови можна виховувати людину-громадянина, патріота своєї батьківщини, який своєю самовідданою працею множить її багатство і міць.

К. Д. Ушинський боровся за передову, демократичну вимогу того часу — виховувати й навчати дітей у сім'ї, дитячому садку і школі рідною мовою. Він доводив, що ні моральне, ні розумове, ні естетичне

виховання неможливе поза рідною мовою, бо вона для дитини — найкращий тлумач навколишньої природи та життя. Саме завдяки рідній мові дитвора долучається до почуттів і переживань свого народу, до його моралі.

Видатний педагог показує штучність такого положення, коли дитину, йдучи за модою, виховують іноземною мовою. Звичайно, Ушинський не виступає проти вивчення іноземної мови взагалі. Він стоїть за те, щоб встановити правильне співвідношення у вивченні рідної та іноземної мов. Рідна мова має бути основою всього процесу виховання та навчання дітей і в той же час — основою засвоєння ними іноземної мови.

У цілковитій відповідності до своїх педагогічних поглядів на роль і значення мови К. Д. Ушинський розробив детальну методику початкового навчання дітей рідної мови.

Об'єм і зміст цього навчання повинен мати, на його думку, три мети: розвиток у дітей «дару слова» — здатності правильно і вільно висловлювати свої думки; засвоєння ними мовних форм, вироблених і народом, і літературою; засвоєння граматичних законів мови у їхній логічній системі. Все це досягається не одне за одним, а одночасно і взаємозв'язано.

Здійснення першої мети — розвиток дитячої мови — повинно тісно пов'язуватися з розвитком мислення, оскільки думка й мова знаходяться у тісній єдності. Мова, за Ушинським, є форма думки, «так що той, хто хоче розвинути мовні здібності учня, повинен розвивати в ньому перш за все здатність до мислення».

Розвиваючи питання взаємозв'язку мови і мислення, він підкреслює, що й мислення не можна розвивати формально, не слід займатися тільки гімнастикою розуму. Формальний розвиток мови виховує базик, а формальний розвиток розуму виховує «поверхових резонерів — людей, які готові говорити про що завгодно, навіть про зовсім невідомий предмет, тому що в їхній голові завжди багато готових розумо-

вих категорій, які здатні прийняти сьогодні один, а завтра інший зміст».

Щоб уникнути всього цього, слід розвивати у дітей мову й мислення на основі засвоєння реальних знань. Однак засвоєння знань у процесі розвитку мови й мислення Ушинський знову-таки не вважає за самоціль. Їх розвиток повинен ставити за мету самостійність і активність мислення й мови.

Проте Ушинський не обмежився самими вказівками, а й розробив конкретні шляхи розвитку мови й мислення.

Для цього необхідно враховувати їхню природу взагалі та особливості дитячого мислення зокрема. Думки, які ми висловлюємо усно чи письмово, є відображенням тих відчуттів, які дають нам предмети і вся навколишня дійсність. Дитина ж «мислить формами, барвами, звуками, відчуттям взагалі, і той даремно й шкідливо силував би дитячу природу, хто захотів би змусити її мислити інакше», — пише Ушинський. Є лише один шлях, що відповідає цим особливостям і забезпечує розвиток самостійності думки при навчанні рідної мови, — це шлях наочного навчання. Його методику Ушинський досить детально розробив і глибоко обгрунтував.

Наочність, відзначає він, робить вправи «дару слова» самостійними. «Предмет, що стоїть перед очима учня або міцно врізався в його пам'ять, сам собою, без допомоги чужого слова збуджує в учневі думку, виправляє її, коли вона хибна, доповнює, коли вона неповна, приводить її у природну, тобто правильну систему, коли вона розташована нелогічно».

Найкориснішими для розвитку логічності в мисленні та мові Ушинський вважає предмети природної історії: «Логіка природи є найдоступніша дітям логіка — наочна й беззаперечна...»

Наочне навчання, за Ушинським, повинно починатися з раннього віку і готувати дитину до шкільного книжкового навчання. У своїх книгах «Дитячий світ» та «Рідне слово» він дає дітям справжню енцик-

лопедію знань про навколишнє життя, прагнучи охопити майже все, чим жила дитина його часу,— світ сім'ї та школи, тварини й рослини, побут, звичаї, трудові процеси, об'єкти неживої природи, історичні відомості тощо. Тут зміст наочного навчання органічно зливається з розумовим, моральним та естетичним вихованням дітей.

І все ж сама собою наочність іще не може вплинути належним чином. Треба вчити дітей спостерігати і виховувати в них найважливішу якість — спостережливість, здатність «бачити предмети в їхній дійсності, всебічно...» Ушинський дає численні вказівки до методики навчання дітей спостереження. Він радить дотримуватися принципу систематичності, починати з найпростішого і найдоступнішого дітям і вести їх до все більшої самостійності у спостереженні, мисленні та мові.

Крім предметів природи і навколишнього життя, Ушинський пропонує використовувати на уроках картинки. В «Рідному слові» він вміщує їх у всіх розділах і вказує, як саме слід застосовувати: одні — в бесідах і при закріпленні та поповненні знань, інші — в усних і письмових вправах. До картинок, призначених для вправ усної та письмової мови, Ушинський радить повертатися кілька разів, поступово ускладнюючи вправи — від простого називання предметів до детального опису їх.

Вміщує Ушинський у своїй книзі також і словесний матеріал для вправ, причому усні вправи завжди передують письмовим. Особливої ваги він надає бесідам, у яких діти повинні вчитися відповідати на запитання спершу усно, а потім письмово і поступово підходити до складання оповідань. Для розвитку зв'язної мови у дітей вважає за доцільне проводити колективний переказ учнями розповіді вчителя.

Одночасно з розвитком усної мови «наочним навчанням», пише Ушинський, необхідно й навчати дітей читання й письма.

У «Рідному слові» він подає азбуку і першу після неї книгу для дитячого читання.

Ушинський — прибічник звукового методу у навчанні дітей грамоти, який, на його думку, сприяє підвищенню розумової активності дітей на противагу попередньому схоластичному методові шляхом заучування складів та окремих слів.

З різновидів цього методу він пропонує аналітико-синтетичний метод навчання читання та письма, який повинен мати на меті: привчити око й руку дитини до написання елементів літер; привчити дитячий слух відшукувати окремий звук у слові; привчити язик дитини до чіткої вимови звуків; привчити дитячу увагу зупинятися на словах і звуках, які їх складають; привчити її око, руку, слух, язик та увагу розкладати й складати слова.

Ушинський розробив методику кожного уроку. Коли діти перейдуть до навчання за друкованою азбукою, він пропонує таку побудову уроку: звуковий розбір; письмо; читання написаного; читання тих самих слів і фраз у друкованій азбуці; читання і переписування з неї нових слів і фраз, які не були в письмовій; відшукування знайомих літер і складів у якомусь оповіданні; складання слів з друкованої азбуки, наклеєних на картон.

Сам Ушинський вважає, що на вивчення алфавіту за його методикою досить шести місяців. Коли дитина зможе вже розібрати, прочитати і написати кожне слово, їй треба давати матеріал до читання. Його Ушинський і вміщує в «Рідному слові», групує за темами. У розташуванні матеріалу витриманий принцип послідовності: від близького до далекого, від більш знайомого до менш знайомого тощо. Поступово матеріал ускладнюється, він розташований концентрично: друга книга повторює майже всі теми першої, але розкриває їх глибше і в широкому об'ємі.

Всі вправи з поданим матеріалом Ушинський поділяє на цікаві й нецікаві. Він вважає, що навчання повинно бути цікаве, але треба привчати дітей виконувати й завдання непривабливі. На його думку, цікаві вправи спираються на пасивну (мимовільну) увагу, де «предмет воло-

діє людиною», а нецікаві — на активну (довільну) увагу, де «людина володіє предметом». Оскільки ж у дітей активна увага розвинута слабо, треба поступово розвивати її, спираючись на пасивну увагу, чергуючи цікаві вправи з менш захоплюючими.

До нецікавих вправ Ушинський відносить такі: «називання предметів за родами й видами», «незакінчені фрази, які повинні закінчити дитина, запитання, на які вона має відповісти», «ділові статейки» тощо. Він вважає, що, тренуючи дітей у читанні й письмі, треба домагатися від них свідомого й активного виконання вправ, а не механічного.

Перш ніж запропонувати дітям читати слова з вправ «називання предметів за родами й видами», треба поговорити з ними про ті предмети, назвами яких є дані слова. Далі йдуть звуковий розбір складних слів, читання слів, розкладання й складання їх за звуковим принципом. З кожним уроком вправи з групами слів ускладнюються, замість двох, даються три групи слів, об'єднаних однією ознакою, розширюється зміст бесід. Ці ж слова варто використовувати й для письмових вправ.

У вправах з незакінченими фразами і запитаннями засвоєне дітьми словесне поняття виступає вже в певному контексті і в різних комбінаціях. Дитина ще глибше засвоює явища життя.

Призначення «ділових статейок» — теж привчати дітей до праці, розвивати активну увагу і сприяти наочному навчанню. Їхній зміст — це опис різних предметів і явищ, знайомих дітям. Методику їх використання Ушинський розробив ґрунтовно і детально.

Значне місце у навчанні рідної мови К. Д. Ушинський відводить художнім творам. Видатною заслугою його є те, що він, не боячись офіційної критики, вводить у коло дитячого читання народну творчість і твори російської літератури: казки, пісні, билини, прислів'я, жарти, загадки, вірші Пушкіна, Жуковського, Лермонтова, Некрасова, Фета й інших майстрів рідного слова,

де найбільш повно і глибоко відображені дух народу, його мрії і сподівання.

Окрім зразків класичної літератури і народної творчості, у книгах «Дитячий світ» і «Рідне слово» він вмістив і власні оповідання та статті, оповідання-мініатюри про тварин, у більшості яких великий педагог виявив себе і блискучим стилістом.

Вправи з творами художньої літератури Ушинський зараховує до цікавих і дає слушні вказівки до їх використання, чимало яких і нині не втратили свого значення.

Прислів'я він вважає цінними як формою, так і змістом. Пояснюючи дітворі їхнє значення, ми вводимо її до розуміння народного життя і збагачуємо дитячу мову влучними зворотами народної мови. Прислів'я треба вибирати з доступним змістом, а у складних — пояснити тільки зовнішню суть.

Приказки, жарти, скоромовки Ушинський вміщує для того, щоб «виламати дитячий язик на російський лад і розвинути в дітях чуття до звукових приваб рідної мови».

Призначення загадок — «дати дитячому розумові корисну вправу». Доцільно проводити й бесіди за їхнім змістом.

Вище за «всі оповідання, написані навмисне для дітей створеною літературою», ставить Ушинський народні казки, в яких «велике і сповнене поезії дитя-народ розповідає дітям свої дитячі мрії і, у всякому разі, наполовину вірити сам у ці мрії». У розташуванні фольклорного матеріалу збережена сувора послідовність з урахуванням вікових особливостей дітей.

Невеличкі оповідання-мініатюри, і народні, й написані самим Ушинським, повинні навчити дітей переказувати письмово й усно і таким чином привчати їх до вживання правильної літературної мови.

Досить цікаві для нашого часу вказівки Ушинського до методики навчання дітей сприймання художньої літератури. Вчитель повинен сам добре підготуватися, розібрати й оцінити певний твір, а потім, подаючи його, домагатися, щоб діти не

лише зрозуміли твір, а й добре відчували. Для цього він радить проводити з дітьми попередні бесіди.

Таким чином, поступово, на захоплюючому літературному матеріалі, на бесідах про явища природи і життя діти вчаться пізнавати навколишній світ, розрізняти видові й родові поняття, систематизувати явища, мислити, відчувати й говорити. Вони долучаються до життя свого народу, його думок і почуттів, проймаються любов'ю до всього рідного, народного.

Вивчення граматики Ушинський відносить до третього і четвертого року навчання. Починати її вивчення слід з бесід про навколишню дійсність і пояснювального читання. Необхідно також постійно враховувати вікові можливості дітей, зберігати певну послідовність. У методичній роботі «Керівництво до викладання за «Рідним словом», част. II, Ушинський дає чіткі вказівки до викладання граматики у початковій школі, які й досі не втратили свого значення.

Велику роль у першопочатковому навчанні дітей рідної мови він відводить учителям, який повинен знати предмет, вікові особливості учнів і добре володіти рідною мовою. Важливим є для нього уміння розповідати, проводити бесіду, бо саме вона в дидактиці Ушинського — один з найголовніших засобів наочного навчання. Вчитель повинен уміти виразно читати вірші, знати багато творів напам'ять. Вести навчання він має серйозно, але не сухо, зробити його жвавим і захоплюючим.

Дидактика Ушинського, як і вся його педагогічна система, значним чином вплинула на розвиток дошкільної педагогіки і до революції, і в радянський час. Багато наших дослідників керуються його ідеями і є послідовниками його вчення. Цінну спадщину К. Д. Ушинського треба й надалі продовжувати критично вивчати і творчо використовувати у розвиткові методики дошкільного виховання і навчання.

*Л. ЯКОВЛЄВА,
Київський науково-дослідний інститут
гігієни харчування*

Харчування дітей в санаторних дитячих садках

Рациональне харчування в поєднанні з іншими гігієнічними факторами має великий вплив на розвиток дітей, їхню стійкість до несприятливих впливів зовнішнього середовища, працьовитість і довголіття. Особливої ваги воно набуває при різних хронічних захворюваннях: ревматизмі, туберкульозі, ураженнях печінки, нирок тощо. Як свідчать клінічні спостереження, правильно організоване харчування хворого на туберкульоз підвищує захисні сили організму і є одним із вирішальних факторів успішного лікування.

Туберкульоз — хронічне інфекційне захворювання, яке супроводжується певними змінами в організмі, а також деякими симптомами інтоксикації. У дітей, хворих на

активні форми туберкульозу, значно порушується обмін речовин — білковий, вуглеводний, жировий, вітамінний та ін., що дуже виснажує організм, особливо тих, хто довго хворіє. Діти, у яких форми туберкульозу незначні або запальний процес затихає, перебувають у санаторних дитячих садках, де завершується їхнє лікування. В цих закладах дошкільнятам створені умови, близькі до тих, у яких вони перебуватимуть після повного одужання. Енергетичні витрати їхнього організму наближаються до енерговитрат здорових дітей.

Основний обмін у туберкульозних хворих знижений, і підвищити його можна збільшенням калорійності харчового раціону на 10—15% проти фізіологічної норми.